

A szintézis megvalósítható

Vitányi Iván népiekről, urbánusokról

„Kapaszkodj meg ebbe a földbe erősen, magyarom, / ha nem lehettél szálfá, legyél hát cserje, vagy legyél csak gyom...” Az a sárospataki diák, aki Veres Péternek e küldetéses verssorait szavalta jó ötven éve a tiszaladányi falunapokon, parasztok és népi írók karéjában, nagy tetszést aratott. Az esemény sokak számára azóta is emlékezetes. Több oka van ennek, személyes oka azonban egy: a diáknak „belépője” volt ez a baloldali művelődési-társadalmi mozgalomba. Abba az akkor hőmpölygő, később többször megtorpanó, majd újból nekilendülő szellemi áramlatba, amelynek mostanáig részese, elkötelezettje. S már régóta egyik meghatározó személyisége. Közben lett esztéta, tudós szociológus, kultúrpolitikus – s egy ideje országgyűlési képviselő a szocialisták padosoraiban.

Ötvenéves mozgalmi jubileumot kitüntetéses jókedvvel szokás ünnepelni. Nem ennyire csendben, ahogy tesszük mi ketten: az egykori pataki diák – Vitányi Iván – és az újságíró.

Hogyan jutottál el 1942 tavaszán a tiszaladányi rendezvényre, hogyan kerültél a baloldali mozgalomba?

A sárospataki diákévekkel kezdődött. Az utolsó évben én voltam az önképzőkör elnöke. Előtte két évvel e tisztséget Fekete Gyula töltötte be, aki megszervezte, hogy bekapcsolódjunk a falujáró mozgalomba. Az önképzőkörnek nem az a feladata – mondta –, hogy a diákok jobb-rosszabb művecskéiket felolvassák egymásnak. Menjünk a parasztok közé, énekeljünk népdalokat meg Bartók-, Kodály-, Bárdos Lajos-kórusokat, játsszunk színdarabokat, szavaljunk Ady Endrét, Veres Pétert.

Igen jó hangulatban jártunk sok faluban. De jártak hozzánk is, Sárospatakra – a népi írók. Ha Veres Péter eljött, mielőtt beszédet mondott volna, én a versét szavaltam. S amikor Tiszaladányban a nevezetes *Ha nem lehettél szálfá* címűt mondtam, a jelen levő parasztok nem is úgy vették, mint verset, hanem mint egy politikai kiáltványt. Ünnepeltek, valósággal a tenyerükön hordozták. Életre szóló barátságok születtek ott. Találkoztam több népi íróval, köztük Püski Sándorral, aki nemcsak kiadója, de szervezője, támogatója volt az íróknak. Később Püskiék adták a kezembe József Attila *A város peremén* című versét, amelyet a Veres Péterével együtt elszavaltam a Parasztszövetség és Püskiék népi irodalmi estjén, olyanok társaságában, mint Nagy Ferenc, Veres Péter, Sinka István, Illyés Gyula, Németh László. A Sportszarnokban tartották, kétezer ember előtt, a mozgalom egyik nevezetes seregszemléjeként.

Tizenhét éves sovány fiatalember voltam, s mikor kiálltam a színpadra és elkezdtem mondani, hogy József Attila: A város peremén – még jóformán meg sem szólaltam, azt sem lehetett tudni, valóban el tudom mondani –, máris dübörgő taps fogadott, melyből érezni lehetett, hogy itt egy közösség akarja ezt hallani. Óriási élmény volt. Ez jelentette a tűzkeresztségemet a politikai és a művelődési mozgalomban.

Verseket, írókkal történt találkozást említettél, jöllehet hamarosan elsősorban a néptánc, a népzene felé fordultál. Ezek a dolgok akkor nem szakadtak el egymástól.

Nem szakadtak el, együtt és egyszerre csináltuk. Az irodalom politikai-társadalmi tettek számított, és a társadalmi tett formája az irodalom

volt. Persze, a népi írók táboraéhoz is többféle ember tartozott. Én kezdettől azokhoz húztam, akik a népi elkötelezettséget a baloldallal és a testvériség, a szocializmus gondolatával kapcsolták össze. Ez nem jelentett kizárólagosságot, elzárkózást más irányban. Sinka Istvánnal éppúgy – ha szabad mondani, engem megtisztelő módon – barátságban voltam, mint Erdei Ferencsel, vagy azokkal, akik már akkor tételesen szocialisták voltak. A Muharay Elemér-féle népi együttesben, amelybe ily módon eljutottam, erős baloldali mag működött.

Ez már a háború időszaka. A baloldali mozgalom akkor szükségképpen torkollott az ellenállásba. Te is részt vettél ebben, le is buktál, megjárta a Gestapo börtönét és Sopronkőhidát.

A Muharay-együttesben egy ideig politizáltunk – maga Muharay Elemér határozottan antifasiszta volt –, majd március 19-e után valamennyien úgy gondoltuk, eljött az ideje a szervezkedésnek, csatlakoznunk kell a fegyveres ellenálláshoz. Így lettem az ellenállás katonai bizottságának összekötője, üzenetközvetítője, amire nagyon alkalmas is voltam, hiszen – mint említettem – fiatalon, „úri gyerekként” nyugodtan sétálhattam az utcán, becsöngethettem bárkihez, nem gondolták rólam, hogy ellenálló vagyok, a kommunista, szocialista párt, a *Történelmi Emlékbizottság* vagy a *Magyar Front* képviselője. Szerveztük a *Görgey zászlóaljat* és sok minden mást, a végén alaptam. Több börtönt megjárta, a Gestapónál alaposan megkínoztak, végül Sopronkőhidára kerültem.

Mit jelentett a te „úri gyerek”-voldod? Tudom, családod rokonságban volt Horthyval is.

Apám családja kisnemesi, lateiner értelmiségi; anyámé középföldbirtokos család, sok értelmiséggel. Nagypám például orvos volt, orvosi kutatására költötte el a családi földbirtok maradvékát. Nagyanyám – mint ezt újabban megírták – Horthy Ágnes volt, a kormányzóznak az unokatestvére.

Hogyan fogadta a család, hogy ilyen fiatalon közel kerültél a baloldali, népi mozgalomhoz?

Furcsa dolog ez. A közvetlen családom – nem mondhatom, hogy liberális, mert ilyet ők nem hallottak, de – nagyon toleráns volt. A németeket vagy a fasizmust nem szerették. Amikor a népi írókhoz kezdtem vonzódni, s később, amikor beleszórtam az ellenállásba, megértették, csak féltettek. De egyetlenegyszer sem mondtak olyat, hogy „megtiltom” vagy „nem engedem”. Most is hálás vagyok nekik ezért.

Pedig világhosszú válhatott számukra, sok dologban nem azonosan gondolkodtok.

Világhosszú vált, de rendelkeztek azzal az engedő bölcsességgel, amely tisztában van vele, hogy minden nemzedéknek magának kell megcsinálnia a saját életét.

Hogyan szabadultál Sopronkőhidáról?

Az volt a szerencsém, hogy engem már 1944. december közepén tartóztattak le, és 24-én az ostromgyűri körülmények előtt pánikszerűen vittek el Budapestről Bajcsy-Zsilinszkyvel egy autóbuszban, a nyomozati iratok nélkül. Sopronkőhidán a vizsgálóbíró, aki rendes baloldali ember volt, azt mondta: Fiatalember, maga ugyan itt van, de a nyomozati adatok nincsenek itt, elvesztek, ezért megkérdem, mit csinált. Én már akkor alaposan össze voltam verve, alig tudtam mozogni, hát azt válaszoltam, hogy részt vettem az ellenállási mozgalomban. Erre ő megszólalt: Fiatalember, még egyszer elmondom a tényállást. Észbe kaptam és kinyögtem, hogy nem vettem részt az ellenállási mozgalomban. Ezt aztán jegyzőkönyvbe is vetette. Így kerültem szabadlábra, májusban érkeztem Budapestre.

Negyvenötől újabb mozgalmas korszak kezdődött számodra is.

Belevetettem magam az ifjúsági mozgalomba, amelyben furcsa jelenség voltam: egyik oldalon nyakig benne a népi mozgalomban, néptáncban, népdalban, a másik oldalon pedig Lukács György tanítványként, egyetemistaként Heller Ágiékkal németül tanulmányoztam Kantot – tehát a legurbánusabb urbánusként is szerepeltem. Ez a kettség – amit nem éreztem annak, de amihez már korábban hozzájárult, hogy „úri gyerekként” a parasztproblémához vonzódtam – felkeltette bennem azt a máig tartó igényt, hogy túl kell lépni a közvetlen ellentéteken, és azt kell keresni, ami összekapcsol minket. Tehát egyfajta szintézisre kell törekedni.

Komolyan hihetted, hogy ez a szintézis megvalósítható?

Komolyan, mert bennem megvalósítható volt. Sok mindenkivel jó kapcsolatban voltam, és úgy éreztem, másokban is érelődik egyfajta közös gondolkodás. Most is hiszem, hogy érelődött. Ami végül velünk történt, idegen nagyhatalmi érdekek miatt történt, nem belső fejlődésünkből következett. Belső fejlődésünk lehetővé tette volna ezt a szintézist. Most is lehetővé tenné.

A Rákosi-korszak beköszönte végét jelentette ennek a termékeny időszaknak. Te akkor hivatalt vállaltál.

Negyvenöt-negyvenhétben az ember fiatalon úgy érezte, autonóm személyiség, aki szabadon vállalt politikát, hivatást, tevékenységet. Így próbáltuk csinálni mindazt, amit elképzeltünk az ifjúsági szervezetekben és az együttesben, ahol dolgoztam. Ám ahogy a politika megkeményedett, nyilvánvalóvá vált, hogy azt a széles ölelésű mozgalmi életet nem lehet folytatni. Úgy döntöttem, a szakma felé fordulok. A vállalt hivatal a *Táncszövetség* volt, majd a *Népművelési Minisztérium*. Bár döntésemet nem láttam azonnal világosan, de ez a munka azt hozta magával, hogy lépésről lépésre elfordultam a politikától és elsősorban a zenei tancélet szervezésével foglalkoztam. Ez a távolságtartás a közvetlen politizálástól – 1956 néhány hónapját kivéve – egészen 1988-ig tartott.

A Népművelési Minisztériumban – akárcsak később a *Népművelési Intézetben* – mindig azt figyeltem, hogy halad a néptánc- vagy a népzene-mozgalom, a színházművészet vagy az ismeretterjesztés – általában az emberek művelődése. Ehhez társult a tudomány: a művészetszociológia vagy a pszichológia eszközeivel vizsgáltam, hogyan alakul az emberek érdeklődése, milyen irányba fordulnak és így tovább. Mindennek tehát a szakmai része foglalkoztatott és természetesen a társadalmi oldala, de a politika – abban az értelemben, mint közvetlenül negyvenöt előtt és után – egyre messzebb került tőlem, „tudatomtól független” felső világnak tekintetem, amihez alkalmazkodni kell. Utólag sem mondom ezt bajnak, mert helyes magatartás volt, de szerencsésebb, ha az embernek módja van összekapcsolni a politikumot és a szakmaiságot.

Az ötvenes években jelentős hivatalos támogatást élveztek a különböző kulturális csoportok, mozgalmak, melyeket a politika szolgálatába igyekeztek állítani. A mozgalmaktól visszahúzódo „hivatalvállalásod” talán ennek reakciója volt?

Ezt akkor ennyire nem tudtam végiggondolni. Csak azt éreztem, hogy vissza kell húzódnom. Ehhez persze hozzájárult, hogy kizártak a Nékoszból, ki akartak zárni a pártból is, kirúgtak az állásomból – ez utóbbi összesen hatszor történt meg velem életemben –, úgyhogy szereztem tapasztalatokat. Fiatal koromban borzasztó izgága és harcos ember voltam. Azt a bölcsességet, amit manapság tulajdonítanak nekem, hogy igyekszem kompromisszumot találni, akkor még nem sajátítottam el. Ehhez az kellett, hogy hatszor törjék be a fejemet.

Nem mondhatom, hogy fölismertem, milyen ellentmondásban vagyok korábbi önmagammal, mi a Rákosi-korszak lényege, legfőbb jellegzetessége. Noha a tapasztalataim alapján fölismerhettem volna. Láttam akkor, hogy a népművészet támogatása mennyire formális, mennyi energia vész kárba. A mozgalomtól visszavonultam, de belülről nem fordultam szembe a rendszerrel. Tettem a magamét. Nemcsak rám volt jellemző, hanem sokakra, hogy 1953 júliusában, amikor – éppen a születésnapomon – Nagy Imre elmondotta a parlamenti beszédét az új szakaszról, abban a pillanatban, mintegy varázsütésre megvilágosodtam: hát akkor mi tévelyegtünk és borzasztó hibákat csináltunk! Ebből a „megvilágosodásból” azután sem gyógyultam ki. Ötvenhat után nem történt bennem visszarendeződés.

Hogyan ért 1956?

Azok közé tartoztam, akik a *Petőfi Kör* kör-

nyékén mozogtak. Az értelmiségi forradalmi bizottságban, a Népművelési Minisztérium forradalmi bizottságában teljes szívvel és lélekkel vettem részt.

Ötvenhat után viszont kiszorultál a szellemi életből.

A Népművelési Minisztériumból, mint ellenforradalmárt, kirúgtak. Hosszú ideig állás nélkül voltam. A Fő utcában több alkalommal kihallgatnak, de – ahogy mondani szokás – „begyűjtésemre” nem került sor, mert nem vettem részt annyira az események fősodrában, mint egyes barátaim, például *Kardos László* vagy *Vásárhelyi Miklós*. Másfél év múltán különböző baráti szívvességek folytán bekerülhettem a *Muzsika* című folyóirat szerkesztőségébe mint zenei újságíró. Fölfogván akkori helyzetemet, a tudomány felé fordultam, arra törekedtem, hogy megszerezsem azokat az ismereteket, amelyeket nem sikerült elsajátítanom a nagy politizálás idején. A tudományos pályán indultam el.

Így kerültél be abba a szellemi műhelybe, amely hosszú ideig a legprogresszívebbnek számított: a Valóság című folyóirat szerkesztőségébe.

Ez már a hatvanas évek elején történt. Ez az évtized szakadatlan munkában telt. Pszichológiából kandidátusi fokozatot szereztem...

...később a szociológia nagydoktora is lettél...

Igen. A Valóság szerkesztőségében egyébként megvívunk sok csatát. Úgy érzem, ott folytattuk, ahol 1956 után folytatni kellett. Sohasem mondtuk, hogy ami történt, ellenforradalom volt, akkor sem, amikor olyan egykori kollégák, akik most bőségesen dicsérik a forradalmat, még hittek az ellenforradalmi teóriában. Mi tehát nem esküdünk föl a pártállam ortodox vallására. Úgy éreztük azonban, hogy azt, ami a hatvanas évek közepén, végén történt Magyarországon – a reform megindulását –, támogatnunk kell. Azóta is vita tárgya, mi volt a helyes erkölcs. Legutóbb polemizáltunk erről a *Mozgó Világban Tamás Gáspár Miklóssal* és *Eörsi Istvánnal*. Én kitarokt amellet, hogy nemcsak egyféle erkölcsi magatartás volt lehetséges. Mert egyféle erkölcs volt az, hogy minden lehetséges eszközzel szembe kell fordulni a pártállami elnyomórendszerrel. Ennek kapcsán szokta emlegetni *Eörsi*, hogy amikor a Valósághoz kineveztek *Wirth Ádámot* főszerkesztőnek, mi nem álltunk fel. Mi akkor két napot, két éjjelt vitatkoztunk ezen, s végül az az álláspont győzött – én is ezt képviseltem –, hogy nem állunk föl, nem hagyjuk ott. Úgy gondoltam, erkölcs az is, ha az ember nem teszi kétségessé az éppen ott állandósuló hadsereget, hiszen úgy is ott van, de védi azt, amit védeni lehet s védeni kell. És visszatekintve az elmúlt harminc évre, úgy látom, ennek volt történelmi realitása. Jól tettem, hogy így tettem. A reform kockázatát vállalva léptem akkor vissza az MSZMP-be. Bizonyára ez is hozzájárult, hogy 1972-ben kineveztek a Népművelési Intézet élére, amit azért vállaltam el, mert úgy gondoltam, sokaknak segíteni tudok.

Az intézet igazgatójaként két évtized alatt sokféle áramlatnak teret nyitottál, mondhatni, az intézet az ellenzéki mozgalmak bölcsőjévé vált. Hogyan lehetett ezt megcsinálni?

Mindig az volt az elvem, hogy a társadalom művelődési tendenciáinak szabad kibontakozását

engedni, segíteni kell. Az első két évben behoztam rengeteg fiatal embert, akik ma már középkorúak, s akikben volt akaraterő arra, hogy valamit újítsanak. Már akkor kialakultak olyan társadalmi-kulturális mozgalmak, amelyek politikai szempontból is jelentősek voltak. Abban az időben indult a táncházmozgalom, amiről *Csoóri Sándor* írta, hogy ha az MDF hetvenes évekbeli gyökereit keresi, ebben a mozgalomban találja meg. Bizony védeni kellett a táncházmozgalmat a különböző hivatalok packázásaitól, s én védtem is foggal-körömmel.

A másik jelentős mozgalom volt a színházművészet, amelynek egyszerre volt újbals politikai és avantgárd művészeti töltése. A mai SZDSZ-ből többen részt vettek ebben, *Fodor Tamással* együtt.

Mindezt persze nem úgy gondoltam végig, hogy támogatom őket, mert egyszer ezekből az ellenzéki mozgalmakból kormánypárt lehet, hanem úgy véltem, amit ők akarnak – kifejezni bizonyos politikai elképzeléseket, értékeket a kultúrában –, ahhoz joguk van, s a társadalomnak csak hasznos lehet ez. Ugyanilyen törekvések jelentkeztek az intézeti fiatal kutatók körében is. Ahogy mondani szokás, „vettük a lapot”: anélkül, hogy összeesküdtünk volna, vagy akár csak beszéltünk volna ezekről, mindenki tette a dolgát. Ők elvégezték a kutatásaikat, azonkívül pedig csinálták a szamizdatot. Én tudtam erről, de úgy vettem, mint természetes dolgot.

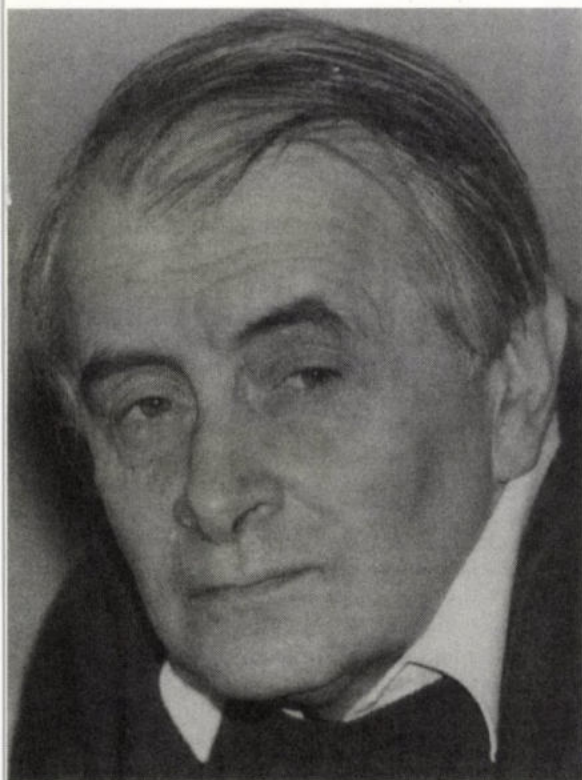
Valóban többféle mozgalom, irányzat alakult ki. Az intézetben jelentkezett a TIB, az Oral History Archívum vagy a népfőiskolai mozgalom... Arra törekedtünk, hogy széles társadalmi alapon és tartalommal működjenek. Ellene voltam annak, hogy ebbe bármilyen központi irányítás vagy beavatkozás történjen.

Egy ideig az intézetben működött egyebek mellett, az MDF irodája, a Hírel című lap szerkesztősége is.

Ezt is egészen természetesnek tartottam, hiszen akkor még nem volt más lehetőségük. Manapság azonban többen úgy szeretnék beállítani, mintha a támogatás csak a liberálisoknak szól volna, holott a népiek, a nemzeti gondolat hívei éppúgy részesültek benne, mint mások. Nem volt különbségtétel.

Furcsa paradoxon, hogy bár a plurális demokrácia létrejöttét segítetted, tavaly mégis meg kellett válnod az intézettől. Rádadásul a kormányzat még a tisztes távozás lehetőségét sem akarta először megadni számodra.

Ehhez több dolog tartozik hozzá. Az egyik, hogy 1988-tól visszakerültem a politikába, az újjászerveződő Szocialista Párthoz. Parlamenti képviselő lettem, s a párttal együtt ellenzékbe kerültem. A másik, hogy bár mindig azon a véleményen voltam, hogy össze kell fognia a népieknek és a liberálisoknak, és soha nem tettem különbséget, mert magamat mind a két táborba tartozónak vallottam, de ha népi gondolatról volt szó, akkor én azt a régiékhöz hűen értelmeztem. Úgy, ahogy a népi írók értékesebbjei: nem kapcsoltam össze azzal a konzervatívizmussal, melyet a jelenlegi kormányzó pártok vallanak. Én a Horthy-rendszer is láttam már és nemcsak kívülről, hanem belülről is rálátásom volt az uralkodó osztályra, és már gyerekkoromban azt a következtetést vontam le, hogy *ezt nem*; továbbá a Kádár-rendszerhez is hozzátartoztam, ha nem is a közepében, de valahol a peremén, a küszöbön ott voltam és ráláttam a hatalmi körökre és a nép életére, és azt a következtetést vontam le magamnak, hogy *ezt*

múzeumigazgatóké. Örültem, hogy lám, elérkeztem az ötvenéves jubileumhoz, s a minisztérium szép fizetéssel akar megjutalmazni.

Miután beszélgetésünk rövidített változata júliusban megjelent a Népszabadságban, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium levélben emelt kifogást fenti szavaid ellen – egyebek között – azért, mert állításuk szerint nem egy, hanem három alkalommal emelted, illetve emeltetted fel a fizetésedet, összesen havi 18 600 forinttal, s ezenfelül „jutalmaztad magad” 57 000 forinttal. Az emiatt indult fegyelmi eljárásban elismerted, hogy szabálytalanságokat követél el, a pénzt visszafizetted és kérted munkaviszonyod 1992. január 1-jei hatállyal történő megszüntetését, a fegyelmi eljárás lezárását – aminek a miniszter eleget tett.

A minisztérium most úgy állítja be, mintha én, ülve a vezetői székben, időnként önkényesen felemltem volna a magam fizetését, és csakis a magamét. Az igazság ezzel szemben az, hogy az előbb említett – az Országgyűlés által elrendelt – fizetésemelést a népművelés területén a minisztérium utasítása szerint két (illetve technikai okból három) részletben hajtották végre. Az utasítást mi is megkaptuk, s az mindenkire vonatkozott. Én akkor már megegyeztem a minisztérium vezetésével, hogy megvolyok az intézetből, ezért a fizetésemelés lebonyolítását átadtam munkatársaimnak. Ők elkövetették azt a hibát, hogy az én béremet nem terjesztették fel szabályosan – külön – a miniszterhez, akinek ebben döntési joga volt. Úgy gondolták – tévesen –, hogy a központi emelés a megadott keretek közt automatikus és ez rám is vonatkozik, mivel a minisztérium által megadott régi és új keret az én béremet is tartalmazta. Tévedésüket írásban is elismerték, olyannyira, hogy őket később ezért fegyelmi büntetésben részesítették. A fizetési listát már a legelső alkalommal, 1991 tavaszán felküldték a minisztériumba. Ott tehát már akkor tudomást szereztek róla, s ha akarták volna, intézkedhetek volna idejében. Nem tették, nem tudom, miért. Nem akarom azt hinni, hogy az iratot azért „jegelték”, hogy csapdát állítsanak és később felhasználják...

Miután a minisztérium nem reagált, munkatársaim megerősödtek a hitben, hogy az emelés automatikus. Az őszi részletnél hasonlóan jártak el. Itt történt, hogy a listát magam is aláírtam, anélkül, hogy átnéztem volna. A mondott okoknál fogva tettem így: az átszervezés már küszöbön állt. Ezt persze vagy elhiszi valaki vagy nem – és valóban mulasztás, hogy a listát nem néztem meg. De ha megnéztem volna, akkor is úgy tudtam, hogy még felküldik a minisztériumba. És miért kellett volna arra gondolnom, hogy miközben minden népművelő, muzeológus, könyvtáros megkapja a maga törvényes százalékát, éppen én leszek az, akit büntetőpadra ültetnek és nem kap semmit?

A pénzt visszafizetted, mielőtt még erre köteleztek volna... Miért nem fordultál bírósághoz?

Országosan elismert jogászoktól, munkajogászoktól kértem tanácsot, és ők „harca” biztattak, mondván, hogy „védekezésem” megalapozott, a siker esélyével tehetem. Két okból írtam alá mégis, hogy „szabálytalanságot” követtem el. Először azért, mert az elmúlt ötven évben jól kiismertem – különösen a még gyenge – hatalom természetét, és tudom, hogy amikor ütni akar, nem nagyon

ügyel sem az igazságra, sem a méltányosságra. Ilyenkor, ha személyes és nem közügyről van szó, távolságot kell tőle tartani. Másodszer pedig azért, mert a történelmi középosztályban való neveltetésem és további tapasztalataim folytán arról is vannak fogalmaim, hogyan kell viselkednie egy úriembernek. A normákhoz az is hozzátartozik, hogy az ember ne keveredjen se olyan társaságba, se olyan vitába, amelyben nem számíthat a korrektség szükséges mértékére. Ha nem tudja már elkerülni, inkább vesztítsen és fizessen, de ne álljon oda veszekedni. Az ügy méltatlan mindkét fél számára – a minisztérium számára még méltatlanabb –, ezért szó nélkül visszafizettem azt az összeget, amely legjobb meggyőződésem szerint járt nekem.

Azért ilyen vádakra csak kellett egy „jóakaród”...

Volt is. Az illető az intézetben dolgozott korábban, s mint pártvezetőségi tag följelentett az I. kerületi pártbizottságon „túlzott liberalizmusom”, meg az ellenzék támogatása miatt. Onnan tudom ezt, hogy a pártbizottságon megmondták. Nagy nehezen meg tudtam védeni magam, és a följelentőnek kellett elmennie. A Pártfőiskolán dolgozott mindvégig, majd az új minisztériumba került, s elérkezettnek látta az időt a „törlesztésre”.

Hogy ez végül mégsem sikerült neki, ezt hozzáírom a történetekhez. Talán mégis a ráció kerekedett felül, „bűneim” nem álltak arányban azzal, amit ötven éven keresztül tettem: egy kisebb létszámú kutatócsoporttal az MTA Szociológiai Intézetébe kerültem, ahol lehetőségeink tűrhetőek.

Milyen célokra tűz maga elé ez a kutatócsoport?

A korábban kezdett, a kultúra általános társadalmi kérdéseivel kapcsolatos kutatásokat kívánjuk folytatni. Arról, hogy milyen a társadalom egyes csoportjainak kulturális magatartása, s hogyan változik ez időben, a mostani politikai átalakulásban; hogyan alakulnak ki a demokratikus hagyományok, vagy éppen miért nem tudnak kialakulni, s mennyiben kapcsolódik ez a civil társadalomhoz; milyenek a szabadidős szokások, ezeken belül milyen a kultúra helyzete; milyen értékeket vallanak az emberek, mivel azonosulnak, hogyan viszonyulnak például az európaisághoz, a magyarsághoz, a szomszéd nemzetekhez, a nemzetiségekhez és a különböző értékekhez; mit tud tenni a kultúrpolitika és így tovább. Ezekkel foglalkoztunk eddig is több-kevesebb eredménnyel, most rosszabbak a feltételek, mert drágább a kutatás és kevesebb a pénz, de rendelkezünk tapasztalatokkal és ez reményeket kelt a folytatást illetően.

Milyennek látod a kultúra, a kulturális mozgalmak helyzetét a rendszerváltás után?

Szerintem nem volt igazán rendszerváltás. Hatalmi változás történt, ami csupán az egyik eleme a rendszerváltásnak. Magában a társadalmi szerkezetben – amibe a gazdasági szerkezet is beleértendő – nem történt átalakulás. Mégis, a demokrácia formális intézményrendszere megvalósult, ha maga a demokrácia nem is tudott kiteljesedni. A politikai változás időszaka nem kedvez a kultúrának. A politika nagyon sok erőt elszívott, és elszív a civil társadalomtól és a kultúrától. A társadalom művelődésében azonban bizonyos folyamatosság is megfigyelhető, tapasztalni elemi érdeklődést bizonyos területeken. Az elkövetkező években újra előtérbe fog kerülni a széles értelemben vett társadalmi művelődés, ami mozgal-

sem – ennél fogva arra jutottam, hogy ha egy új uralmi rendszer ezt a kettőt akarja folytatni – megváltozott eszközökkel –, s nem azt képviseli, hogy túl kell jutni a borzalmas bezártságon, a hitbizományi politikán, vagy ahogy Hankiss Elemér mondja: a többségi párturalmon, akkor nekem szükségképpen ellenzékben kell lennem.

Ennek ellenére a kormány helyében én úgy gondoltam volna, más dolog a politika és más dolog a kultúra, s olyan embert, mint aki én vagyok, aki egy tőről fakad velük is, talán inkább meg kell becsülni és meg kell vele találni az együttműködés útját. De észrevettem, hogy a kormány ezt az utat nem fogja megtalálni, mert fontosabbnak véli saját hatalma betonerődbe építését, és fel fogja váltani azokat, akik nem paríroznak, azokkal, akik paríroznak. Ezt beláttam, s magam ajánlottam fel – tekintve, hogy akkor már elmúltam hatvanöt éves –, hogy nem folytatnám az intézet vezetését, de egy kisebb kutatócsoportban szívesen dolgoznék tovább. Azt gondoltam, ezt szépen le lehet bonyolítani, elbúcsúzunk egymástól a miniszterrel, aki a néptáncban mindenképpen elvtársam, mert sok minden összeköt bennünket a népművészet szeretetében. A kormánynak azonban nem ez volt a szándéka, legalábbis nem ez érvényesült. Azt hiszem, tendenciájában ez ugyanaz, mint amit mondjuk a médiaelnökökkel kapcsolatban láttunk. Ők kinevezésükkor kijelentették, hogy eltávoznak a médiatörvény után. Mégsem lehet, mert a megalázás folyamatát akarják hozzatenni. Tehát ahhoz, hogy a habarcs kössön, a Kőműves Kelemenéket bele kell építeni. Ezért kell elmozdítani, megbélyegezni embereket, ahogy megtörtént másokkal is...

Megvádoltak, hogy tizenöt dolgozónak meghosszabbítottad a szerződését, továbbá önhatalmúan fölemelted a saját fizetésedet.

Az első vád hamar összeomlott, hiszen szerződéshosszabbításra jogom volt. A másodikkal kapcsolatban az a helyzet, hogy a parlament 1991-re fölemelte a népművelés területén dolgozók fizetését, s a helyettesem, aki ezt intézte nálunk, úgy hitte, ez rám is automatikusan vonatkozik. Én ebben nem találtam semmi különösét, annál is inkább, mert annyi lett a fizetésem, mint a nálam húsz évvel fiatalabb kollégáimé, például

makkal jár együtt. Nem lehet megjósolni, hogy ez mikor következik be, de bizonyosan várható.

Úgy véled, föl tud éledni a civil társadalom?

Egész demokráciánk egyik alapkérdése, hogy az intézményrendszer demokratizálása mennyiben tud kiegészülni a civil társadalom önszerveződésével és megerősödésével. Én ezt úgy fogalmaztam, hogy a társadalomnak van *szerkezete* és *szervezete*; a szerkezet az intézmények világa – a parlamenttől az önkormányzatokig –, a szervezet pedig a társadalom mindennapjaié. Ha csak a szerkezet válik demokratikussá, nincs elégséges alapja a társadalom szervezetében, akkor a demokrácia elszürkül, sőt végső soron létalapját is elvesztheti. A társadalom ilyenkor válhat védtelenné a tekintélyelvű hatalom bármilyen szintű felélesztésével szemben. A kultúra éppen ebben játszik döntő szerepet, ezért tartom ma egész jövőnk kulcskérdésének.

Akkor itt kanyarodjunk vissza a népi-urbánus vitára: meglepő, hogy a mai szintézis lehetőségét hangsúlyoztad, holott az utóbbi időben a közeledés helyett az ellentétek még jobban elmélyültek.

Ma is vallom a szintézis gondolatát és lehetőségét – több szinten és témakörben. Csak azt kell tudni hozzá, hogy a társadalmi mozgásban a szintézis nem azt jelenti, hogy a különbözőségeket és ellentéteket egyetlen tézissel helyettesítsük, hanem azt, hogy a különbözőségeket megtartva, sőt ápolva azt is meg tudjuk találni, ami az eltérőben közös. Erre volna szükség mindenekelőtt a politikában. Nem egy banális, erőltetett vagy egyenesen erőszakos „nemzeti egységre” gondolok, hanem arra, hogy csak abban ellenkezzünk, amiben valóban különböző a véleményünk, ne keressük az elkülönülést önmagáért. A mai politikai életben ennek fordítottját látom. Ugyanez vonatkozik a népi-urbánus ellentétre. Én nagy hibának tartom ennek lebecsülését, vagy efemer jelenségnek való nyilvánítását, mert valóságos, történelmileg kialakult, élő különbség van mögötte. De ugyanolyan hiba megoldhatatlan sorscsapásnak tekinteni. Meg kell találnunk azt a közös nevezőt, amely mindegyiket összeköti: és ez szerintem a civil társadalom és a plurális politikai demokrácia összekapcsolása. Akkor érvényesebben tudjuk megrajzolni a való különbségeket és elindulhatunk egy elfogadható szintézis felé.

Szocialista politikusként, ellenzékiként milyen befolyásod van erre a folyamatra?

Nem hiszem, hogy a politika igazán befolyásolja ezt a folyamatot, legfeljebb engedi vagy feltételeket teremt hozzá. Jelenleg a hivatalos politika nem teremt jó feltételeket, mert éppúgy megrendszabályozni akarja a kultúrát, mint ahogy az előző rendszer tette, és az nem jó tanácsadó. Éppen ezért volna nagyon nagy szükség egy olyan ellenzéki politikára, amely a szó igaz és mély értelmében liberális, ami azt jelenti ebből a szempontból, hogy a társadalomra hagyja azt, ami a társadalomra tartozik, csupán feltételeket ad hozzá. Az ellenzék által vallott politika érvényesülése kellene ahhoz, hogy ez a folyamat gyorsabban menjen. Ellenzéki politikusként jelenleg az ember annyit tud tenni, hogy a törvénykezésben és egybütt igyekszik segíteni a civil társadalmi kulturális folyamatokat. Ebben azért időről időre van eredmény.

**Az interjút készítette:
VARSÁNYI GYULA**